

Román *Svatava* Jolanty Trojak aneb O okultismu, spiritismu a hledání sebe v životě i ve světě

Keywords: novel, turn of the twentieth century, decadence, occultism, theosophy, folk spiritism

Klíčová slova: román, přelom 19. a 20. století, dekadence, okultismus, teosofie, lidový spiritismus

Abstract

This study is concerned with the debut novel *Svatava* (2022) by the Czech art historian Jolanta Trojak (1977). The story takes place at the end of La Belle Époque and explores the borders of real worlds, blending the world of mystics with the academic one, the intellect with the transcendent. This novel about theosophists and spiritists explores the seeking out of spiritual and aesthetic-philosophical paths of art at the turn of the twentieth century. It concerns the meeting points of domestic and exotic influences as well as the need to come to terms with one's own potential and the abandonment of self-delusion and show business.

Studie se zabývá románovým debutem *Svatava* (2022) české kunsthistoričky Jolanty Trojak (1977). Děj se odehrává na sklonku La Belle Époque, kdy se překračují hranice reálných světů, střetává se svět mystiků s akademismem, intelekt s transcendentem. Román o teosofech i spiritistech se dotýká hledání duchovních i esteticko-filozofických cest umění na přelomu 19. a 20. století, pojednává o střetávání vlivů tuzemských i exotických, stejně jako o potřebě odhadnout vlastní potenciál, vzdalující se sebeklamům i showbysnesu.

1. Úvod

Román *Svatava* (Brno: Host, 2022), debut historičky umění Jolanty Trojak (1977), sestry spisovatele Bogdana Trojaka, kurátorky a ga-

leristky, která studovala na FF UK v Praze a na Univerzitě ve Florencii, zaujme nejen svým titulem a obálkou, ale především tématem, obsahem i dobou, v němž se odehrává, neboť je zasazen do etapy La Belle Époque na přelomu 19. a 20. století. Do českého kulturního povědomí zřejmě vstoupí tím, jak se zmocňuje pojetí dvou nedokonalých a neúplných principů, které jsou nazývány různě. Někdy jsou vnímány jako přechod od dekadence k teurgii (Vorel 2012), od estetismu k eschatonu (Vojvodík 2004). Je plný mýtopoidních odkazů, „křesťanské askeze“ i četných „propastí těla a ducha“; doprovází je náboženské teorie, vznik „církvi Třetího zákona“ i výboje moderního umění a zduchovnělého hledání přetvářejícího člověka a svět (Štěpánek 2022).

2. Okultismus a spiritismus jako metafory duchovních cest

Titulní hrdinka *Svatava* pochází ze zapadlé Nové Paky a touží po dosažení vyšší jednoty představující Ducha Svatého a archetyp Božího království, zatímco protikladem je pražská bohéma, která čerpá z mýtu inspirovaného božským androgynem, s touhou vrátit se někde na počátek civilizace. V novopacké realitě se jedná o lidový spiritismus, v pražské komunitě se představuje okultismus v širokém smyslu slova. Zahrnuje kromě různých směrů ezoteriku, teosofii a antroposofii, rosekruciánství, hermetismus, kabalou, mysticismus, spiritismus a tajné nauky různého zaměření (Nakonečný 2009). Na s. 247–249 (Trojak 2022) se čtenář (stejně jako fiktivní adresát) dobere k zjištění, že cesta do lidské duše vede přes lidskou mysl. Vzdělaný a zcestovalý mladík Džidda, indický mesiáš načas žijící v Praze, si přivydělává jako barman. Ten vysvětluje překvapenému „zákazníkovi“ dobrou češtinou:

Zatímco mystik kultivuje tu svoji, okultistu žene touha ovládnout mysl druhých. Mystik se pomocí práce se svou myslí prohlubuje směrem dovnitř, okultista naopak překračuje mentální hranice druhých a uzurpuje si území, jež mu nepřísluší. Ve zkratce, mystik používá mysl jako nástroj, mág jako velmi vynalézavou zbraň (Trojak 2022, s. 247).

V románu nechybí zmínky o okultistických sympatiích členů české umělecké skupiny Sursum (Jana Váchaly, Jana Zrzavého), které vycházely např. z dualismu „světla a temnoty“, „těla a ducha“, „dvou tváří“ – andělské a ďábelské (Vojvodík 2010, s. 159). Stoupenec v průběhu dvou let (1910–1912) vedly k přesvědčení, že umělec dovede kvalitativně proměnit samotnou podstatu všeho jsoúciho. Je samozřejmě rozdíl mezi duchovními vlivy východními (tibetskými, indickými) a evropskými nebo americkými, odehrávajícími se v mezinárodním intelektuálním prostředí umělců a vynálezců, protože „pomocí vědeckých přístrojů se snažili expandovat na dosud neprobádané území“ (Trojak 2022, s. 95). Obojí se místy přibližuje showbiznysu. Duchářina (vyvolávání duchů zemřelých), praktikovaná na venkově (myšleno tím mimo Prahu), kdy víra vyrůstala z těžkých životních a sociálních podmínek horalů na přelomu 19. a 20. století, měla řadu specifík¹. V českém domácím prostředí je téma spiritismu a okultismu jako literární fikce částečně zachycena, avšak má značně autonomní ráz a pohybuje se spíše v rovině celostního esteticko-filozofického hledání s prvky mysticko-religiózní geneze světa a lidstva. Vyznavači spiritismu vycházeli z myšlenky, že duše a tělo nejsou na sobě závislé, existují odděleně a mediáni, kteří vstoupí do transu, dovedou navázat kontakt s mrtvými. Ve městech se spiritismus rozvíjel

---

¹ Blíže Antal Stašek (1843–1931) v cyklu povídek *Blouznivci našich hor* (1895), které se podle Arne Nováka „dotýkají spiritistických schůzek duchařského sdružení pod Krkonošemi; toto hnutí, které pojímá Stašek jako živou etapu naší náboženské reformace, většinou tvoří pouhé pozadí jadrných látek novelistických“ (Novák A., Novák, J.V. 1996, s. 551). Blíže také Machovec, Machovcová 1960.

Blouznění pražské bohémy je v románu *Svatava* sycené také vlivem londýnského a newyorského zásvěetí, konkrétně působením Heleny Petrovny Blavatské (1831–1891), původem z Jekatěrinova, nynější Ukrajiny, známé jako Madam Blavatská, která byla významnou osobností duchovního života z konce 19. století a stala se zakladatelkou Teosofické společnosti. Jejím prvním a zároveň vrcholným dílem se stala *Odhalená Isis* (1877), s podtitulem *Hlavní klíč k mystériím starověké a moderní vědy a teologie*. Vložila do něj vše, co poznala po dobu svého údajného pobytu v Tibetu. Právě ona se stává v románu kultem a modlou tří účinkujících teosofů.

ruku v ruce s mysticismem a hermetismem v umění, se zájmem o jógu a opiáty, mnohdy také scientistně. V románu nechybí zmínky o českých dobových časopisech, jakými byla např. *Moderní revue*, najdeme zde slovní jména Otokar Březina, František Bílek, Bohumil Kubišta aj. Podobnost postav se skutečnými osobnostmi není náhodná, předobrazy reálně žijících postav dodávají románu na přitažlivosti, protože jsou s touto dobou, místy nebo historickými reáliemi spojovány, avšak tady nejsou podobenkou, spíše umocňují duchovní atmosféru a upozorňují na změť různých módních přístupů a teorií.

Románová představitelka, senzibilní, od deseti let náměsíční divka Svatava, pochází z Nové Paky v Podkrkonoší, centra spiritismu a náboženského fanatismu spojeného s vírou v Ducha Svatého. Vyrůstla v rodině s asketickou spiritistickou morálkou, v níž se důsledně dodržovala abstinence a vegetariánství. Její dospívání nicméně ovlivňovali také jiní lidé, kteří v Nové Pace skutečně žili a popisované události jsou zde připomínány jako fakta. Např. v lokalitě byla známá umělecká rodina sochaře Antonína Suchardy (1843–1886), který podle autorky proslul také svou výstředností. V Nové Pace si umělec nechal postavit dům

[...] štědře zdobený technikou sgrafito, jenž by se skvěle vyjímal na jakékoli italské piazzettě, mezi podkrkonošskými roubenkami však působil poněkud nepatřičně (Trojak 2022, s. 60).

Mimo jiné o extravaganci svědčil nápis, který nechal vyhotovit na průčelí domu. Stálo tam

Komu se nelíbí stavení za peníze mé, ať si postaví jiné za peníze své (Trojak 2022, s. 61).

Svatavě nápis prosákl hluboko do podvědomí. Autentickou postavou zámožné rodiny byla Suchardova dcera Anna, provdaná Boudová (1870–1940), matka malíře Cyrila Boudy, která se nejspíš také vymykala přísným novopackým společenským normám a zvyklostem. Vystudovala kreslířskou a malířskou školu při uměleckoprůmyslové škole a speciální školu pro malování květin u Jakuba Schikanedra, neboť jako žena se musela spokojit pouze s dekorativním ztvárněním kvě-

tin. Svatavinu pozornost poutala svým nejen emancipovaným chováním a oblékáním, ale také výtvarným talentem. V nečekaných momentech, kdy se dostává do transu, Svatavina ruka totiž vytváří podivné mediální obrazce složené z různorodých materiálů. Na druhé straně dívka zjišťuje, že její somnambulismus není v novopacké komunitě spiritistů mimořádností, jako mediánka se však dostává do stále větší izolovanosti a konkurence. Vrcholem veřejného odsouzení se nečekaně stává zjištění, že je v noci nalezena v kalhotovém oděni. Nosí je vědoma svých úplňkových výzev a lezení po zvýšených místech spojených s pády. Tajně ušité volné kalhoty jsou střížené podle starého pařížského módního katalogu, darovaného Annou Suchardovou. Když dívku daleko od domova naleznou někde spící na zemi, nezaráží je měsíční svit a neobvyklost rozhozeného vyhublého dívčího těla, ale emancipovaný oděv. Kalhoty vyvolají nebývalý skandál a Svatava je vyzvána, aby opustila novopacký domov. Podlé ni ztrácí všechno, na co se dosud mohla spolehnout: rodný kraj, domácí zázemí i duchovní společenství. Emočně zabarvený postoj nevyklučuje racionální přístup, proto Svatava odjíždí do Prahy s myšlenkou, že již nikdy a nikde nesmí dopustit to, aby nějak vybočovala. Naprosto nedominantní typ introvertní dívky se proměňuje v člověka vyhoštěného, který navíc sám sebe nenávidí. V nedobrovolném pražském „exilu“, v pozici pradelny a posluhovačky, sice vyhledá dům spiritistických soukmenovců v Táboritské ulici, dokonce ve spolku Pochoďeň přísahá na bibli slovy: „Mezi duchy domov můj“, ale její přítomnost způsobí jistý poprask svou destruktivní energií. V pokoji, kde se scházejí, dojde k nečekanému zborcení příborníku plného lesklých předmětů, jimiž je Svatava mimovolně přitahována. K překvapení všech se jí nic nestane. Nože i vidličky na jejím těle pouze trčí vlivem magnetizace. Somnambulismus a prudké probuzení mimořádných mediálních schopností se stávají metaforami hledání vlastní identity mladé ženy. Svatava vycítí, že nechce setrvat ve spolkové komunitě lidí, bezděčně hledá změnu. Při náhodném čtení časopisu „Hvězda záhrobní sí“ všimne inzerátu, který zveřejnil Emanuel Ostrý, paranormální fotograf. Po návštěvě jeho ateliéru se odehrává sled osudových a dějov-

vých zvrátů. Mimo jiné začne vystupovat na varietním jevišti jako záhadná hvězda Chloe Vasper. Svatavina sláva prudce stoupá, ovšem platí za ní velkou daň v podobě duševního a fyzického vyčerpání, z něhož jediným řešením je únik/útěk/nová cesta za hledáním identity. Volba vypravěčské strategie v podobě vševědoucího vypravěče je střízlivá, dokáže udržet čtenářskou pozornost, aniž bychom se ztožňovali s hrdinčinými stavy i prožitky.

Děj románu se střídavě odehrává v Nové Pace a v předválečné Praze, plné novopečených vyznavačů antroposofie a teosofie, experimentátorů s drogami a jógou, mihne se řada světových metropolí. Každý čtenář ví, že se „v literatuře může setkávat s imaginárními osobami, předměty či místy. Proto je samozřejmé i spojení fikce a vyprávění. Literární narativy zprostředkovávají příběhy, které většinou bývají fikcí“ (Koten 2013, s. 9), nicméně novopacká i pražská okultistická komunita u Jolanty Trojak představuje jak imaginární svět, tak odkazuje k entitám, které v reálném/empirickém časoprostoru můžeme najít. Prototyp malíře Adámka, eklektika a plagiátora Hynaise, touží překročit svůj vlastní stín. Neví si však sám se sebou rady. Setkání s teosofy – baronem Alfonsem Lorenzem Bombardinim, který se svým nepálským sluhou Sonamem, i s přítelem Friedrichem Ecsteinem experimentují nejen s jógou a drogami, zastupuje ty, jež udržují kult světově proslulé teosofky ukrajinského původu Madam Blavatské, setkání Svatavy s indickým mesiášem je přímo osudovou křížovatkou. V líčení životních situací pražských teosofů se stále více objevuje ležerní kult neohrazeného užívání života a silí zájem o hlubinné vrstvy psychiky nadsmyslové intuice. Tomu odpovídá květnaté vyjadřování postav, zatímco informace o Svatavině osudu jsou podobné spíše zprávám či sdělování.

3. Zmiňované postavy jsou i nejsou předobrazem

Ve Svatavině rodišti např. skutečně působil spiritistický guru Karel Sezemský (1860–1936), vydavatel časopisu „Posel záhrobní“, její oblíbené četby. Ve Svatavině mládí patřilo periodikum k ojedinělým

informačním zdrojům.² Otevřeně se hlásilo k tradici české reformace, např. k odkazu mistra Jana Husa, J. A. Komenského a Jednoty bratrské. Součástí transu v průběhu novopackých spiritualistických seancí byly mediální kresby podobné mandalám, fantazijní fauně a flóře, které připomínaly archetypální tvary Božího Království, přitom údajně byly tvořeny přímo vesmírem. Autoři mediálních kreseb většinou nedokázali vytvořit mimo posvátný trans ani jednoduchou kresbu.³ Třebaže mediáni se nikdy nesetkali s podobnými předlohami, vytvářeli automaticky podivuhodné obrazce jako kdyby v surovém stavu, podobné stylu *l'art brut*. Pořádané výstavy, údajně s marťanskou květinou a flórou, mimozemskými plody a zvířaty, zneklidňovaly neobjevenými formami s obojživelnými obyvateli, vzbuzovaly pozornost a začali se o ně zajímat také renomovaní umělci (např. Alfons Mucha, Josef Váchal, Jan Zrzavý, Bohumil Kubišta). Zmiňuje se okruh autorů Moderní revue i Kubištvův obraz zobrazující indickou sektu buniů, zaklínačů hadů. Ve druhé části románu obdivuje velké plátno Svataviny

² Mj. vzpomeňme, že K. Sezemský byl iniciátorem také silného spiritistického hnutí v českém Slezsku. Podloží se stávala sociální zázemí. Spiritismus našel odezvu mezi obyvateli hornického Ostravska a Karvinska, zejména na území Radvanic, Rychvaldu, Zárubku, Dolní Suché, Petřvaldu. Manželé Sezemští přijížděli z Nové Paky a zúčastňovali se mnoha spiritistických shromáždění (např. byli přítomni na vzdělávacích přednáškách spolku Bratrství, zaměřených na vegetariánství, astronomii, interpretaci snů, duševní a hospodářský pokrok), zúčastňovali se slavností svaatebních, nechyběli na kitech a pohřbech aj. Podporovali vznik Spolkového domu v Radvanicích ve Slezsku (1914), prvního v Rakousku-Uhersku, který svým významem překračoval regionální význam. Podle francouzského vzoru začal spolek vydávat časopis *Spiritistická revue* (1919), vznikla Knihovna Spiritistické revue (Pilař 2009). V ní vycházely publikace např. Jana Rösnera: *Spiritismus ve Slezsku: Příspěvek k objasnění historie a dnešního stavu spiritismu ve Slezsku* (1927). Jako ferilní osada, řekněme „výletní místo“, sloužily Guty u Komorní Lhotky. Tam se konaly mj. oslavy na počest stoupců teosofie a antroposofie, jakými byl L. N. Tolstoj, S. Podlipská, O. Březina, připomínala se jubilea např. Jana Husa, T. G. Masaryka (viz Jemelka 2016; Jemelka 2018).

³ Dnes se obrázky řadí do uměleckého směru *l'art brut* (umění v původním, surovém stavu). V Nové Pace je největší sbírka tohoto druhu v České republice a Evropě.

spontánní astrální malby, vyhotovované v jitrním čase po bujarém bohémském večírku v Paříži, sám František Kupka, který se tématu astrálního kosmu věnoval již v desátých letech 20. století (viz obraz *Barvená*, 1919). Autorka románu zmiňuje mnoho známých jmen umělců dané doby, avšak vždy jsou součástí úvah o hledání cesty od dekadence k modernímu umění. Humorně a s nadhledem si pohrává s telepatii a jinými módními prostředky k navázání kontaktů na dálku. Autentická postava, obávaný kritik a historik umění Karel Boromej Mádl (1852–1933), jenž je spojením myšlenek ovlivněn natolik, že v časopise *Volné směry* nečekaně vychvaluje Adámkovy obrazy, je svým zvratem zesměšněna. Malířovo umělecké předstírání, závisle na slavných předchůdcích a na imitaci vžitých obrazových symbolů, se ale rozvolňuje, je rázem přijímáno s jinými hodnotícími znaménky. Paranormální stavy doprovázejí malířovy podstatné změny v sexuálním chování a jeho v celkovém sebevědomém vystupování. Splývá-li mu den a noc, promíchávají-li se mu další zážitkové sekvence natolik, že neví, zda se pohybuje v ateliéru, v pražských kavárnách, salónech a dekadentních apartmánech, je vše v okolí považováno za normální. V mnohém výjevy připomínají divadelní scény: na jevišti dominuje přemíra rekvizit, panuje zde příšeří nebo zamlženost, bledost ženských těl kontrastuje nápadně hýřivým mužským oděvům a pokrývkám hlav, převládají pachy doutnajících santalových dřívěk, doutníkového tabáku, těžkých parfémů, opiátů a exotických čajů. Konverzace se ubírá podivuhodným směrem, úvahy a kontemplace střídají naučné lekce. Zaujme např. Bombardiho objasnění pojmu „Strašidla“, podle něj akutního problému řady lidí:

Měl byste si vzít příklad z kolegy Váchala! Ten nyní pracuje na knize, ve které se chystá detailně popsat a určit tři sta devadesát druhů duchů, přehledně je seřadit a opatřit latinskými názvy. Konečně tak někdo dá abstraktním přízrakům konkrétní tvar! Díky jeho příručce si démony budete moct kategorizovat jako hříbky podle mykologického atlasu!

Pak se znovu zachmuřil a přistoupil k malíři:

Přitom náš největší nepřítel sídlí tady,“ bez rozpaků mu poklepal na čelo, „nepříjemné představy se rozrušenému člověku tlačí do mozku z takzvané spodní

duše, jež působí zhoubně na naše astrální tělo i na naše nervy. Indická mystika má pro tyto pobouřené představy sanskrtské jméno vriti. Čeští duchaři je výstižně nazývají víry, které víří v neposedném člověku. Rotují ve spirálách, stejně jako Váchalova linie na jeho grafikách... (Trojak 2022, s. 222).

4. Rytmizace a perspektivy románu

Román *Svatava* je zvláště rytmizován, neboť part určený Svatavě místy přechází do jiné graficky strukturované podoby, která odráží více světla a barvy. Ostatně takto rozdílně je komponována také první a druhá část. Celý román autorka uvozuje citátem z díla C. G. Junga: „Je snazší odletět na Mars nebo na Měsíc než proniknout do vlastní bytosti.” Jistě nikoliv náhodně je Jung citován v poslední třetině románu, kdy Svatava pádí na Džiddově motorce do neznáma, co nejdál od svých vzpomínek a minulosti. V kapitole s názvem Paříž je uvedeno:

Již nyní jste součástí toho, co neexistuje v čase, v trojrozměrném prostoru, nyní patříte do čtyřrozměrného řádu, jenž je rozšířen o čas, kde prostor neexistuje a čas neplyne, kde je nekonečné trvání – věčnost (Trojak 2022, s. 295).

První část románu *Čas bláznů*, název je podle stejnojmenné tarotové karty, je založena na kontrastu mezi skutečností a bdělým sněním zvl. pražských teosofů, kteří se nesou na módní duchovní vlně. Druhá část *Z Marsu* koresponduje s astrální oblibou této planety. Inspirovala mediány v kresbách i záhadném písmu, neboť spiritisté byli přesvědčeni, že se jejich duše navrací právě tam. Tzv. marťanské písmo nebylo dodnes rozluštno. V obou částech záleží na povaze prostředí a senzorio-kognitivní perspektivě, stejně jako na autorčině/vypravěččině perspektivě. Prostory spojené se *Svatavou* v první části, jak jsme již uvedli, působí ponuře a stroze, výpary nad prádelním hrncem jsou plné agresivního čpavku. V části *Z Marsu* je naopak mladá žena zalita ostrým světlem slunečního svitu, těla dvojice ženy a muže jedoucích na motorce otevřeným prostorem krajiny prorážejí vítr, na oba působí katarzně voda jako další přírodní živel, ledový chlad hasí u obou vnitřní tělesný žár podobný ohni. Sny, vzpomínky, predestinace k mesiášství náhle netvoří kontrast, ale spíše paralelní oblast. Jsou jiné ve

zdrojích energie i v synchronii obou, kteří se shodně, přitom nezávisle na sobě rozhodují, kam budou mířit. Autorka dává oběma šanci. Ta nevede mimo tento svět, ale míří do lidského nitra.

V první části se málem temporálním incipitem stává vymezení doby románového děje. Astrálně se připomíná disponovanost outsiderů Adámka a Svatavy: „úplněk v Raku 1909” a „úplněk ve Lvu 1909”. Část *Z Marsu* má četná motta tvořená z citátů biblických evangelii, ale také básnických děl, která používají mozaiku slov a významů sugerujících prožitky bez jasných spojitostí (zvl. Apollinaire a Rimbauda), objeví se v titulu staré indické rčení („Je lepší být částečně naplněn v rámci své karmy než dokonale v rámci cizí”), skokem se objevuje citát z díla současné francouzské klinické psycholožky a spisovatelky Agnes Marin Lugande („Co je abstrakce nepochopíte, dokud se neptáte ženy”), nebo v závěru je použit citát z kasina v Las Vegas „Musíte být přítomni, abyste vyhráli.”

5. Závěrem

Román *Svatava* je promyšleně komponován i postavy jsou konfigurovány s přehledem. Celá řada zvolených postupů může stejně tak vadit, jako imponovat, tematicky přitahovat, jako vzbuzovat negativní reakce. Syžetovou výstavbou počínaje, střídáním retrospektiv a perspektiv konče, zvoleným modelovým přístupem i řadou odboček a nedokončených zmínek, až po další aspekty, neboť mnohé motivy zůstávají neuzavřené. Svatava prozře, když poprvé v životě slyší Džiddův hlas a jeho krédo z radiopřijímače – přístroje jí poprvé viděného. V závěru najdeme jednostránkovou kapitolu s titulem *Duch kráčí v kruzích*, v níž se končí slovy mladého muže s mesiášskou predestinací:

Být v sobě
a přesto mimo sebe
Tělo není nepřítel je to dar
Být konečně a bez výčitek tím

kým od začátku je
Synem člověka
Vždyť přece jen žebřík pevně opřený o zem dosáhne na nebesa
(Trojak 2022, s. 344)

Literatura

- Jemelka Martin, 2018, *Bratrství a život: ostravská spiritistická scéna, její sociální zázemí a (nad)regionální kontakty (1918–1951)*. „Theologica” 20, č. 1, s. 175–202.
- Jemelka Martin, 2016, »Sešli jsme se jako křesťané«: *Počátky lidového spiritismu ve Slezsku do jeho institualizace v letech 1914–1919*. „Slezský sborník” 114, č. 2, s. 175–202.
- Koten Jiří, 2013, *Jak se fikce dělá slovy*, Brno: Host.
- Machovec Milan, Machovcová Markéta, 1960, *Utopie blouznivců a sektářů*, Praha: Nakladatelství ČSAV, s. 458–467.
- Nakonečný Milan, 2009, *Lexikon magie*, Praha: Argo.
- Novák Arne, Novák Jan V., 1995, *Přehledné dějiny literatury české*, Brno: Atlantis, s. 551.
- Pilař Martin, 2009, *Blouznivci a spiritisté v Ostravě*. In *Bílá kniha. 17 příběhů z ostravské kulturní historie*, Ostrava: Statutární město Ostrava, s. 169–170.
- Rösner Jan, 1927, *Spiritismus ve Slezsku: příspěvek k objasnění historie a dnešního stavu spiritismu ve Slezsku*, Radvanice ve Slezsku: Knihovna Spiritistické revue.
- Štěpánek Radek, 2022, *Svatava – román hledání duchovního světla v okultistické Praze*. In: www.kosmas.cz/oko/aktuality/608258/svatava-roman-o-hledani-duchovniho-svetla-v-okruhu-okultistické-prahy [přístup: 8.11. 2022].
- Trojak Jolanta, 2022, *Svatava*, Brno: Host.
- Vojvodík Josef, 2004, *Od estetismu k eschatonu. Modely světa a existence v lyrickém díle Otokara Březiny. Rekonstrukce symbolických paradigmat*, Praha: Academia.
- Vojvodík Josef, 2010, *Mezi tradicí a novým viděním*, in: V. Papoušek a kolektiv, *Dějiny nové moderny. Česká literatury v letech 1905–1923*, Praha: Academia, s. 159–161.
- Vorel Jan, 2012, *Od dekadence k teurgii. Esteticko-filozofické hledání české a ruské literatury*, Ostrava: FF OU.